

Vezljivostni primitivi kot slovarske ubeseditve

Andreja Žele

IZVLEČEK: Prispevek odpira vprašanje določanja neke vrste pomensko-izraznih primitivov v slovenščini – jezikovnih enot, s katerimi lahko pomensko in izrazno (tj. slovarsko) razlagamo vse oz. večino besedja v določenem jeziku. Obravnava s pomensko-izraznimi primitivi povezuje seme kot pomensko primitivne oz. nedeljive enote in se pri tem omejuje na možnost izrazitve oz. slovarske ubeseditve valenčnih/vezljivostnih semov z vezljivostnimi primitivi.

ABSTRACT: The paper is opening the discussion on a specific type of semantic-expressional primitives in Slovene – linguistic units which can be employed for semantic and expressional (i.e. lexicographic) explanation of all or at least of the majority of lexemes in a given language. The discussion links semantemes as semantically primitive viz. inseparable units with semantic-expressional primitives; whereby the discussion is limited to the possibilities of expressing viz. presenting of valency semantemes with valency primitives in dictionary form.

Namen obravnave je predstaviti vezljivostne primitive kot najosnovnejše pomensko-izrazne enote predvsem za npr. slovarske pomenske razlage.¹ Nujno je že na začetku ločevanje med semi, ki so opredeljeni kot najmanjše pomensko nedeljive enote leksikalnega pomena in nimajo svojih izrazov oz. načelno niso izrazljivi, in t. i. primitivi (v tej obravnavi vezljivostnimi primitivi), ki kot osnovne pomensko-izrazne enote, ki osnovne/bazične vsebine oz. pomene in pomenske sestavine tudi ubesedujejo.² Sicer

¹ V teh primerih se mi zdi oznaka primitiv oz. primitivni upravičena, ker združuje 'prvo-tnost', 'osnovnost' oz. 'bazičnost' in 'enostavnost'.

² Za pomenske lastnosti oz. pomenske sestavine ali seme določenega pomena/semema navaja Ju. D. Apresjan (1995, 8–9) različna poimenovanja in delitve. Tako npr. N. I. Tolstoj (Nekotorye problemy sravnitel'noj slavjanskoj semasiologii, Slavjanskoe jazykoznanie, 1968) deli na a) oporne seme (konkretne in nezaznamovane) in na b) spremstvene seme (abstraktni in zaznamovani); V. G. Gak (Semantičeskaja struktura slova kak komponent semantičeskoi struktury vyskazyvanija, Semantičeskaja struktura slova, 1971) ločuje a) izvorne seme ali »arhiseme« in b) dopolnilne seme ali »diferencialne seme«; G. Helbig in W. Schenkel (1969) trdita, da so za pomen – semem pomembni tako kategorialni kot

pa se valenčni oz. vezljivostni semi kot kategorialni semi in hkrati kot integralne/univerzalne sestavine leksikalnih pomenov lahko ubesedujejo z neke vrste vezljivostnimi primitivi, ki so v teh primerih njihovi skladijskopomenski ustrezniki – to so navadno glagoli kot tipični oz. pomensko temeljni predstavniki posameznih vezljivostnih skupin. Z vidika valence oz. vezljivosti in z upoštevanjem pomensko-izraznega razmerja vezljivostni sem : vezljivostni primitiv sem prilagodila tri vrste semov J. Kačala (1982, 5–6), ki se pri pomensko-izrazni predstavitvi vezljivosti z vezljivostnimi primitivi medsebojno dopolnjujejo – 1) kategorialni semi so vezljivostni glagolski semi (ubesedeni z ustreznimi temeljnimi glagoli, npr. *bivati, čutiti; govoriti/reči, misliti, gledati, hoteti, želeti; delovati, deti, vzeti, igrati (se); spreminjati (se); iti, hoditi*), posledično sledijo 2) subkategorialni semi kot udeleženski semi oz. možne udeleženske vloge, tudi glede na /ne/določnost, vzročnost, /ne/tvornost dejanja, (neubesedeni oz. implicirani v glagolih, npr. *Dežuje, Sije, Češe (se), Pluži ceste, Stric čevljari, On rad jadra*, in ubesedeni kot /vezljiva/ določila, *Dež gre/pada, Sonce sije, Češe (si) lase, Odstranjuje sneg s cest s plugom / Čisti ceste s plugom*, ali /modifikacijska/ dopolnila, npr. */Sončno/ je, Stric dela /kot čevljar/, On rad pluže /z jadri/*), navadno prenesena raba omogoča t. i. individualne seme, npr. *Cvetje dežuje, Oči sijejo, Njegovo vedenje je sončno, Natakár je jadral med mizami / Oblak je jadral po nebu* ipd.

Na splošno lahko predvidevamo, da je tudi siceršnja sistemska težnja jezika izraziti tudi najmanjše osnovne pomenske enote (tudi npr. kategorialne in nekategorialne seme oz. pomenske sestavine) – vsaj v nekateri primerih se lahko izrazijo tudi s pomensko-izraznimi primitivi.

1 Splošno o pomensko-izraznih primitivih in možni vezljivostni primitivi

Primitivi kot izrazi za bazične/elementarne pojme, ki so skupni (navadno skoraj) vsem naravnim jezikom, tvorijo naravni mini jezik, ki služi predvsem za razlago zapletenejših pojmov – t. i. jezikovni primitivi, ki so pomensko nerazložljivi/nepredeljivi z enostavnejšimi/primitivnejšimi pomeni in to (jim) omogoča, da z njimi razlagamo druge besede določenega jezika, sestavljajo univerzalni semantični metajezik. Semantični metajezik – metajezik opisov pomenov, v eni svoji fazi tudi »jezik misli« ali »lingua mentalis« ali tudi »pomenski sistem« (semantic system; Wierzbicka 1972, 25). Semantični metajezik mora biti naravni jezik za opisovanje leksikalnih in slovničnih pomenov. Zaradi pomenske bazičnosti in jasnosti jih v

---

subkategorialni semi; J. Filipec in F. Čermák (1985) pomensko odločilne seme opredeljujeta kot generične seme in specifične oz. diferencialne seme; L. G. Heller in J. Macris (Parametric linguistics, 1967) sta izoblikovala slovarsko hierarhijo pomenskih sestavin ali »parametrov« z a) glavnimi sestavinami in b) odvisnimi sestavinami.

Pri nas so bili semi oz. pomenske sestavine prvič obdelane v SKJ 2 (1966) J. Toporišiča pri strukturalnopomenski obdelavi besede *dekle*. Najnovejšo definicijo pomenske sestavine oz. sema imamo v Slovenskem leksikalnem pomenoslovju (2000, 52) A. Vidovič Muhe. Avtorica sem oz. pomensko sestavino definira kot najmanjšo nedeljivo pomensko enoto leksikalnega (slovarskega) pomena, ki je vezana samo na vsebino (označeno), zato nima izraza (formativa).

anglo-ameriškem svetu poimenujejo tudi »primitivni termini« (»primitive terms«). Primitivi še najbolj ustrezajo ubesedenim elementarnim pojmom, ki so zaradi elementarnosti tudi samoumevno univerzalni, tj. zastopani v vseh ali v večini jezikov.³ Bolj kot pomenska jasnost (lahko tudi enostavnost) primitiva je pomembna njegova pogostnost v vlogi razlagalne besede v razlagah drugih (navadno pomensko zapletenejših) specializiranejših besed, tj. primitivi so ali vsebujejo osnovno pomensko sestavino, ki je hkrati osnova večini razlaganih besed. Druga lastnost primitivov naj bi bila lahka oz. čim lažja prevodljivost v druge jezike oz. med drugimi jeziki. Tudi določena stopnja pomenske odvisnosti ali prekrivnosti med primitivi ni izključena, npr. *vedeti, hoteti, čutiti*; vsekakor je s pomensko-izraznega vidika nujno poudariti, da ne sme biti sinonimije ali homonimije (gl. npr. Apresjan 2000, 217).

Pomembno je poudariti, da ni absolutnih primitivov in da ni samo enega korektnega izbora primitivov (Wierzbicka 1996a, 11). Metaforično izraženo so primitivi neke vrste pomenske/semantične molekule (»semantic molecule«; Wierzbicka 1996a, 87), lahko govorimo tudi o pomenskih lastnostih (»semantic features«, Apresjan 2000, 26) oz. vsebinskih lastnostih, ki se pomensko uresničujejo kot pomenske sestavine, ni pa vedno možna tudi izrazna uresničitev oz. ubeseditve v smislu pomenskega primitiva. Pri nas jih kot »pomenske praprvice/prasestavine« predstavil J. Toporišič (NSS 356).

O vsebinskih lastnostih in pomenskih sestavinah in o njihovih razmerjih v svojih novejših razpravah pišejo A. Vidovič (2000, 21, 125, 127, 145, 148), F. Novak (2004, 39, 44, 48, 97) in J. Snoj (2004, 77).

Fond pomenskih primitivov ne more biti večji kot dejanski fond kategorij – vse mora biti usmerjeno v jasne poenostavljene/posplošene opredelitve oz. razlage pomenov. (Pomen je lahko opredeljen tudi kot fond neobstoječih/nestalnih pomenskih sestavin.) Množica primitivov ne more biti stalnica, ker se v živem jeziku ta množica spreminja in tudi narašča, torej ni absolutnih primitivov in tudi ni korektnega izbora primitivov – zadnja desetletja se je po tehtnem izbiranju in preverjanju seznam primitivov razširil še z novimi primitivi (»new primitives«; Wierzbicka 1996a, 73–74) tipa *nekaj/malo/približno, več/bolj, videti, slišati, gibati se, tam/tja/tukaj, zavedati se, daleč, blizu/skoraj, stran/smer, znotraj, dolgo časa / kratek čas, sedaj/tedaj/torej, če, bi, mogoče/nemara, beseda/izraz* ipd. Na možno spreminjanje obsega primitivov torej kažejo tudi oznake stari in novi primitivi (»old primitives« Wierzbicka 1996a, 35), »new primitives« (Wierzbicka 1996a, 73)). Sprejeti univerzalni pomenski primitivi se delijo na substantive oz. samostalnice: *jaz, ti, nekdo, nekaj, to/ta, ljudje, človek, svet*; na determinative/kvantitative oz. pridevniška določila: *ta, isti, drugi, en/eden, dva, dober, slab, velik, majhen, mnogo/polno, mnogi/številni, malo/veliko, ves/vsi*; na glagole: *misliti, govoriti/reči, videti, slišati, vedeti, znati, predstavljati si, gibati,*

³ Jezikoslovci so skozi desetletja primitive določali po poti poskusov in napak v primerjalnih raziskavah določenih pomenov v različnih kulturah – pridobi se nekaj deset pojmov in posledično določeno število leksikalnih posplošitev v vseh izbranih/vključenih jezikih. Merili za univerzalni pomenski primitiv sta a) vloga, ki jo določeni pojem ima pri razlagi drugih pojmov in b) število jezikov, v katerih je določeni pojem leksikaliziran (Wierzbicka 1996b, 332).

obstajati, stati, sedeti, ležati, hoditi, teči, skakati, postajati, čutiti, hoteti, želeti, morati, ne hoteti / ne marati, začeti, končati; delati, dogajati se/zgoditi se, trajati; na prislove, predloge: kdaj, kje, prej/potem, po/pred/pod/nad; na členke in veznike, ki jih stavčnočlensko označujejo tudi kot neke vrste metapredikate: ne (zanikanje), zato/ker, če, ali, in, ves/vsa/vse ali t. i. intenzifikatorje, npr. zelo, prav, zares, več, bolj, lahko treba; upoštevana je tudi taksonomija/partonomija oz. vrsta/raznovrstnost, npr. del (nečesa), in podobnost/prototip, npr. podoben/kot, tak kot, kakor, enak ipd. – to so t. i. stari primitivi (»old primitives«; Wierzbicka 1996a, 35–36). Npr. postajati je primitiv samo v nedovršenem pomenu, ker je postati že kompleksen pojem, ki je tako pojmovno kot pomensko oz. slovnično izpeljan iz nedovršnika (Wierzbicka 1972, 17). Konceptualni primitivi – navajajo se štiri vrste naklonskih pomenov, npr. hoteti, biti dobro/slabo, biti potrebno/nujno, morati/moči ipd. – pa so sestavine, zmožne izražanja pomena šele v določenih t. i. kanonskih kombinacijah (»canonical combinations«, Wierzbicka 1996a, 19, 21). Tovrstne kombinacije lahko potrjujejo tudi tezo, da univerzalni semantični primitivi bazirajo na predjezikoslovnem uzaveščenem otroškem razlaganju pomenov oz. na naivni sliki sveta – tovrstno predjezikoslovno branje (»prelinguistic readiness for meaning«) da izraze kot jaz, ti, kje, hoteti, misliti, znati ipd. (Wierzbicka 1996a, 21–22). Nakazana je tudi možnost predjezikoslovnih stavčnih vzorcev, npr. (Jaz) hočem delati nekaj, (Jaz) znam to, Kje si ti, (Jaz) se ne morem premikati – tvorijo se neke vrste kanonski stavki (»canonical sentences«; Wierzbicka 1996a, 21, 30) kot (Ti) si naredil nekaj slabega, (Jaz) vem, kdaj se je zgodilo, (Jaz) hočem videti to, Ti ljudje niso rekli nič o tem, Če (vi) želite delati to, želim (jaz) delati isto, Ta oseba se ne more premikati/gibati.

Pomenski primitivi težijo k vključevanju t. i. »logičnih besed«, vendar vse te besede niso elementarne (Wierzbicka 1972, 201). Zaradi pojmovne oz. pomenske enostavne dojemljivosti je možno mešanje primitivnih terminov z jasnim in enostavnim čutenjem oz. dojetjem nečesa, npr. barv. Vendar da barve niso primitivni termini lahko dokažemo, ko skušamo pojem barve opisati slepemu s primitivom kot vrsta/del (nečesa); tudi sicer lahko razmišljamo o univerzalnih primitivih, vezanih na vid, sluh, okus, voh in seveda predvsem o možnostih leksikalizacije teh univerzalnih pojmov v vseh jezikih (Wierzbicka 1972, 20). Vse specifične sestavine določenih jezikov, ki težijo tudi k medjezikovni razumljivosti, morajo biti prevedljive v jezik pomenskih primitivov.

Pomemben del univerzalnega pomenja oz. elementarne sestavine pomenov so po Ju. Apresjanu, A. Žolkovskem in I. A. Mel'čuku tudi t. i. leksikalne funkcije »lexical functions«, ki opozarjajo tudi na merilo skladijskopomenske univerzalne zmožnosti, tako se npr. zelo in popolnoma ne moreta vedno skladijsko uresničevati – nista npr. uresničljiva v zvezah kot zelo gluha, zelo nem, zelo belo, zelo črna, zelo modro, popolnoma tanek, popolnoma sladek, popolnoma debel ipd. (Wierzbicka 1972, 88)

1.1 Primitivi kot možni vezljivostni primitivi

Iz vsega povedanega lahko izoblikujemo univerzalno zoženo množico vezljivostnih semov, ki jih za slovarske razlage lahko ubesedimo kot neke vrste vezljivostne

primitive: *delati/delovati/spreminjati*, *delati se/postajati*, *bivati / (so)obstajati/pripadati*, *imeti/čutiti/predstavljati si*, *pojavnjati se / (z)goditi se*, *misliti/govoriti/vedeti*, *premikati/gibati (se)*, *hoteti/moči*. Ju. Apresjan (2000, 21) kot pogosto oz. univerzalno pomenskorazlagalno enoto izpostavi tudi glagol *povzročati*. V zvezi z možnostjo oblikovanja pomenskih razlag za pomensko zapletenejše glagole z glagolskimi primitivi tudi kot neke vrste pomensko-izraznimi vezljivostnimi primitivi Apresjan predlaga (1995, 121–123) pomenskoskladenjska razmerja med pomensko kompleksnim (P1) in njegovima razlagalnima glagoloma (P2 in P3) z možnostmi a) glagol P3 zapolnjuje eno izmed vezljivosti P2, npr. *sporočati se* ujema z dvovezljivostnima glagoloma *povzročiti* in *znati/vedeti*, tako da vključuje prvo vezljivost *povzročiti* in obe vezljivosti glagola *znati/vedeti*, b) glagol P3 se vezljivostno dopolnjuje s P2, npr. glagol *peljati* je vezljivostno povezan s tremi glagoli *premeščati se*, *nahajati se*, *namenjati/usmerjati se*, tako da glagola *premeščati se* in *nahajati se* tvorita bistvo glagola *povzročati*, *usmerjati se* pa še cilj/namen; *premeščati se* je trovezljiv, *nahajati se* je dvovezljiv in *usmerjati se* je dvovezljiv; osebkova vezljivost je skupna vsem upoštevanim glagolom, druga vezljivost glagola *usmerjati se* se pokriva s celotno vezljivostjo glagola *premeščati se*, tako da je v končni fazi glagol *peljati se* štirivezljiv – kdo, odkod, kam, na/v čem (zadnja se prekriva z drugo vezljivostjo glagola *nahajati se*), c) glagol P3 je z glagolom P2 povezan samo z določenim podobnostnim pomenskoskladenjskim razmerjem, ne da bi kakor koli lahko soodvisnostno sotvorila vezljivost, npr. *pisati* v pomenu 'sporočati v pisni obliki' ne gre oz. ni najbolj navadno obravnavati kot šestvezljivostni v smislu *kdo pisati prijatelju pismo z gotskimi črkami na dragi papir z gosjim peresom*, če izhajamo iz trovezljivega *sporočati* (kdo, komu, kaj) in štirivezljivega pomena glagola *pisati* (kdo, kaj, na kaj, s čim); z druge strani se lahko *pisati* obravnava enako trovezljivo kot *sporočati*. Potencialne intenčne oz. možne vezljivostne lastnosti glagolov se pomensko uresničujejo z vezljivostnimi (kategorialnimi) semi, ki kot integralni semi napovedujejo možna pomenska razmerja in se načelno lahko ubesedijo z vezljivimi primitivi; v nekem smislu posledični so t. i. udeleženski semi, ki kot subkategorialni oz. tudi t. i. diferencialni semi niso nič drugega kot /ne/izražene univerzalne udeleženske vloge, izražene pa so navadno z določili, pri glagolskih tvorjenkah pa že z glagolom. To posredno potrjuje tudi Sgall (1986, 112–113). Daneš (1987, 237) predstavlja še vedno temeljne glagole z razločevalnimi sestavinami, npr. *delati* 'namen, korist, navadna aktivnost', *ustvarjati* 'rezultativnost', *povzročati*, *vršiti* 'izražanje aktivnosti', *voditi*, *počenjati* 'izvajanje', *učinkovati/vplivati* 'trenutek rezultativnosti'.

2 Glagolska pomenskost in valenčnost oz. vezljivost

Kot je bilo že uvodoma opozorjeno, je pri tovrstnih obravnavah predvsem s slovarskega vidika nujno ločevanje med semi, ki so opredeljeni kot najmanjše pomensko nedeljive enote leksikalnega pomena in nimajo svojih izrazov oz. načelno niso izrazljivi, in t. i. primitivi (v tej obravnavi vezljivostnimi primitivi), ki kot osnovne pomensko-izrazne enote, ki osnovne/bazične vsebine oz. pomene in pomenske sestavine tudi ubesedujejo.

Semi so upoštevani tako v ožjem pomenu kot najmanjše pomensko nedeljive sestavine oz. enote pomena/semema (univerzalni/absolutni ali tudi kategorialni semi – t. i. klassemi pa označujejo kategorialne pomenske sestavine oz. lastnosti kot spol s podspoloma živo in človeško, števnost, vid, intenca idr.) kot v širšem pomenu – kot pomenskorelevantne (generične/uvrščevalne in razločevalne) opomenjene vsebinske lastnosti, ki hierarhičnorazločevalno določajo pomen/semem oz. njegovo vsebovanost v okviru določenega leksema.⁴ Po Ju. D. Apresjanu (1967, 9–10) so semi t. i. pomenski množitelji, ki v različnih kombinacijah ponujajo najširše vezljivostne možnosti. Vezljivostni semi so izraženi oz. slovarsko ubesedeni z nadpomenkami, ki izražajo prevladujočo glagolsko usmerjenost oz. vezljivost obravnavanih podpomenk, npr. *dati* pomeni ‚povzročiti, da kdo kaj ima‘, *vzeti* pa ‚povzročiti, da jaz kaj imam‘ ipd. Te nadpomenke so neke vrste vezljivostni primitivi.

Sicer pa je pomenskosestavinska hierarhičnost med primitivnimi, temeljnimi in specializiranimi glagoli je predstavljena s t. i. uvrščevalnimi in razločevalnimi pomenskimi sestavinami (UPS, RPS)⁵. Pri opisu pomenskosti navajanih vrst glagolov gre namreč za izpostavitve predvsem tistih pomenskorelevantnih predmetnostnih lastnosti oz. pomenskih sestavin, ki vplivajo na njihovo vezljivost.

Vezljivostne pomenske sestavine oz. semi so lahko (ubesedene) izraženi z najbolj informativnimi temeljnimi leksemi oz. t. i. bazičnimi leksemi, ki tvorijo bazično pomensko ravnino določenega leksema (Vidovič Muha 2000, 50–62).

2.1 Glagolski nadleksemi oz. primitivni nadleksemi⁶ – *biti, imeti, delati*

⁴ O tem gl. uvodno razpravo Razmerja med leksemi in homonimija A. Vidovič Muhe k Slovarju slovenskih homonimov (J. Bálint 1997). Z vidika razmerja pomen : izraz pa F. Novak (2004, 39) opominja, da bi pri popolnem popisovanju pomenov potrebovali izdelan sestav pomenskih sestavin.

⁵ Poimenovanji uvrščevalna in razločevalna sestavina povzeman po A. Vidovič Muha (1986; 1988, 26). Hierarhija pomenskih sestavin znotraj leksemskega pomena določa uvrščevalni pomenski sestavini (UPS) vlogo, da opredeljuje pomen leksema z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno višje pojmovno in s tem (lahko) tudi pomensko polje, medtem ko ima razločevalna pomenska sestavina (RPS) vlogo slovarskoprepoznavno določiti pomene leksemov, ki sodijo v pojmovno polje iste UPS (Vidovič Muha 2000, 87–88).

⁶ Merila za prave glagolske primitive (Glagp) so: a) Pri pravih glagolskih primitivih zaradi njihove najširše možne splošnopomenskosti (z najširšimi pomensko-skladenjskimi vezljivostnimi zmožnostmi) lahko šele v konkretnih stavčnih povedih govorimo o konkretnih skladenjskih pomenih. Hkrati konkretni pomenski stavčni vzorec odloča tudi o nepolnopomenski/polnopomenski skladenjski rabi glagolskega primitiva, npr. Takrat/Tam ni mož (> ‘Takrat ne postane mož’/ ‘Tam se ne obnaša kot mož’) : Takrat/Tam ni moža (> ‘Takrat/Tam se ne nahaja/ne živi mož’); To je dom : To je doma. Zato ob primitivih dobro ločujemo povedkova določila (> ko imajo Glagp nepolni pomen), npr. On je birokrat od samostalniških določil (> ko imajo Glagp polni pomen), npr. On je z birokrati / pri birokratih, in od prislovnih določil (> ko imajo Glagp polni pomen), npr. On je v birokraciji. Glagolski primitivi zaradi široke skladenjskopomenske uporabe pogosteje kot drugi glagoli vežejo tudi izglagolske samostalnike. b) Primitivi so zaradi zmožnosti polnopomenske ali nepolnopomenske skladenjske uporabe najbolj natančni pokazatelji pomensko- in strukturnoskladenjskih vlog predložnih morfemov. Tako sta v okviru is-

so kot pomensko nedeljive sestavine/semi hkrati tudi vezljivostni primitivi, vendar so pomensko in s tem tudi vezljivostno presplošni za tipične vezljivostne primitive. Glagolski nadleksemi oz. primitivni glagoli so predvsem bazično glagolsko pomenje oz. trije bazični semantemi z uvrščevalnimi pomenskimi sestavinami za vse glagole (tj. *biti* = z uvrščevalnimi pomenskimi prasestavinami za ‚stanje‘, *imeti* = z uvrščevalnimi pomenskimi prasestavinami za netvorne procese, *delati* = z uvrščevalnimi pomenskimi prasestavinami za tvorne procese/dogodke).⁷

Čeprav je eno temeljnih meril za primarne glagole oz. glagolske primitive tudi nezmožnost sopomenk, se za vsak primitiv izoblikujejo nekakšni ‚splošnostni rangi sopomenk« (Toporišič 1980). Najpogosteje uporabljene nepravne sopomenke (po češki vezljivostni teoriji t. i. ‚polvezni glagoli‘ (polosponové slovesa)) npr. za glagol **biti** so *nahajati se*, *obstajati*, *živeti*, *čutiti*, *veljati*, *izražati*, *kazati*, *prikazovati se* ipd., kar so pomensko-izrazno tudi že lahko vezljivostni primitivi.

Pri *dobiti* – *imeti* posledično stanje *imeti* odkriva že prvotni pomen ‚držati‘, pomenskoizvorno pa se povezuje še z ‚jemati, vzeti‘⁸; *dobiti* (iz *do* in *biti*) pa se pomenskorazvojno razlaga kot ‚dočakati, doseči (čas/dobrina)‘⁹.

Če ima **primarni glagol** oz. **glagolski primitiv** najširše pomensko polje (tj. se uvršča v pojmovno najvišji razred) in tako splošen pomen, da mu zato ni potrebno izbirati udeležencev glede na njihove pomenske lastnosti, ima **temeljni glagol** še vedno zelo široko pomensko polje in zato še precej pomenov (vključuje in kombinira tudi pomene primitivnih glagolov).¹⁰ Vendar je temeljni glagol kljub širokopomenskosti že vrstnopomensko določen in zato bolj tipični vezljivostni primitiv kot primitivni glagoli. T. i. nosilni temeljni glagol, ki tipizirajo glagolske pomenske skupine, so

tega glagolskega pomena možna: 1) nepolni skladenjski pomen + samo leksikalizirani predložni morfem ali 2) polni skladenjski pomen + vezavni /ne/leksikalizirani ali samo vezavnodružljivi predložni morfem. Njihova /ne/polnopomenskost torej dopušča največje možno število različnih predložnih morfemov, zato se t. i. skladenjsko pomenoslovje lahko uresničuje v največji možni meri. c) Zaradi posplošenega pomena jih je mogoče izraziti tudi (besedotvorno)morfemsko – pretvarjajo se v obrazila ali v obrazilne morfe-me pri tvorbi glagolskih izpeljank, tvorjenk iz predložne zveze in glagolskih zloženk. č) Pravi glagolski primitivi (*delati* /za dejanje/, *imeti*, *biti* /za stanje/) nimajo vidskih parov; imajo pa fazne podskupine (zakodirana faznost je časovnoprislovna /SSB, 22/) narediti, dobiti/dobivati, postati/postajati, ki pretvorbena ne nastopajo vedno v popolnem vidskem paru; dejanje in stanje se združuje v dati/dajati (< narediti/delati, da biti/imeti). Imeti in dati lahko v pogovornem jeziku nadomeščata naklonske glagole, npr. To ima (‘mora’) narediti, To mu ne dá (‘ne dovoli’) narediti.

⁷ Primitivi so splošnopomenski in z najširšim posplošujočim (ekstenzivnim) pomenom kot besedotvorne in slovarske uvrščevalne pomenske sestavine hkrati zasedajo vrh glagolske pomenske piramide (Vidovič Muha 1988, 27).

⁸ Posredno to potrjuje tudi F. Čermák (1974, 298), ko med najpogosteje nepolnopomensko uporabljane glagole uvršča tudi vzeti.

⁹ F. Čermák (1974, 298) med najpogosteje nepolnopomensko uporabljane glagole uvršča tudi doseči.

¹⁰ Izraz temeljni povzemam po M. Žic Fuchs (1991, 113), ki ga uporablja v zvezi temeljni leksem in ga povzema iz zahodne literature, prim. J. E. Grimes, Systematic Analysis of Meaning (Notes on Linguistics No. 13, 1980, 22).

bivati, čutiti; govoriti/reči, misliti, gledati, hoteti, želeti; delovati, deti, vzeti, igrati (se); spreminjati (se); iti, hoditi. Z izrazito prevladujočo slovarsko uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) oz. s prevladujočim osnovnim/elementarnim pomenom so že dovolj vrstno označeni oz. generični, da so lahko temeljno delitveno merilo za osnovne glagolske pomenske skupine, ki označujejo ‚obstajanje‘, ‚razumevanje‘, ‚govorjenje‘, ‚mišljenje‘, ‚spreminjanje‘, ‚ravljanje/upravljanje‘, ‚premikanje‘¹¹. Imajo pa tudi skladijske vloge:¹² a) konkretizirajo (aktualizirajo) določeno pomensko lastnost, npr. *končati boj, spolniti plan*; b) so lahko pomensko soodvisni z izglagolskimi samostalniki, npr. *izvedeti razglas*; c) izražajo lahko tudi način dejanja, npr. *naložiti si službo, opravljati službo*; č) izražajo vzročnostni odnos oz. vršilskost, npr. *vzbuditi/imeti zanimanje*.

Temeljni glagoli kot vezljivostni semi niso pomenski nedeljivi, vendar so z osnovnimi razvrstitvenimi pomeni hkrati pomensko tako široki, da se jih ne dá definirati s pomočjo pomensko bližjih ali sorodnih glagolov, ker imajo ti že preveč ozek pomenski obseg.

Zaradi pomenske posplošenosti so temeljni in elementarni glagoli hkrati nadpomenke oz. uvrščevalne pomenske sestavine t. i. specializiranim glagolom.¹³

Za sinhrono netvorjeni specializirani glagol je značilno močno zoženo pomensko polje z malo pomeni, ki jih lahko razstavimo na slovarske uvrščevalne in razločevalne pomenske sestavine. Te glagol pomensko skonkretizirajo in izbirno pomenskoskladijsko omejijo samo na določene udeležence s točno opredeljenimi lastnostmi. Takšni specializirani glagoli so npr. *bíti bijem* = ‚močno (RPS) udarjati (UPS)‘ ob/na (kaj), *gnati* = ‚povzročati (UPS) gibanje/premikanje‘ (RPS)‘ (koga/česa), *pokusiti* = ‚zaznati (UPS) z jezikom (RPS)‘ (kaj), *svetovati* = ‚izražati/dajati (UPS) mnenje (RPS)‘ (o čem) ipd. Vezljivostne zmožnosti *stiskati* so izražene s pomeni ‚držati (UPS) trdno (RPS)‘ (koga/kaj) *Stiska vrat/za roke*, ‚držati (UPS) ob sebi (RPS)‘ (koga/kaj) *Stiskala je otroka k sebi*, ‚spravljati (UPS) (koga/kaj) v tesen položaj (RPS) s prijemom (RPS)‘ *Stiskal je parketne ploščice*, *Stiskala je otroka k sebi*, ‚spravljati (UPS) (kaj) iz česa (RPS)‘ *Stiskal je olje iz semen*, ‚dajati (UPS) (čemu) določeno obliko (RPS)‘ *Stiskal je seno v bale* ipd.¹⁴

¹¹ Takšno pomensko delitev glagolov posredno potrjuje tudi A. Wierzbicka (1972). Avtorica na izbranih temeljnih področjih navaja tudi pomensko osnovne glagole: pri a) PROSTORU različne glagole premikanja, pri b) ČASU glagole začetnosti, končnosti in trajanja, pri c) GOVORU glagola govoriti, reči, pri č) ČUSTVIH glagole čutiti, hoteti, želeti, pri d) MIŠLJENJSKIH glagolih izpostavi misliti, meniti, predstavljati si, v okviru e) MODALNOSTI obravnava istost, nikalnost, in glagole tipa morati.

¹² O uporabi glagolskih nadpomenk imamo za češčino podrobnejše obravnave, npr. pri F. Čermáku (1974; 1985).

¹³ Npr. F. Daneš (1987, 71–79) v okviru enostavčne povedi ločuje a) enostavne/elementarne povedke (predikáty jednoduché/elementární), ki se ne dajo nadomestiti s pomensko enakovrednimi povedki (to bi lahko bili temeljni in elementarni glagoli), in b) povedke višje stopnje (predikáty vyššího stupne), ki so kombinacija elementarnih povedkov (to bi lahko bili specializirani glagoli).

¹⁴ Pomenskosestavinskost leksema glede na njegove možne skladijske vloge J. Kačala (1982, 6), npr. v primeru *stiskati*, po E. Paulinyju (1943) opredeli z glagolsko usmerjeno-

Iz samostalniške in izpridevniške glagolske izpeljanke (*krtačiti, beliti*), in iz njih tvorjene glagolske sestavljenke kot drugostopenjske tvorjenke (*izkrtačiti, prebeliti*) ter glagolske sestavljenke s specializiranim glagolom v jedru skladske podstave (*iztisniti, presoditi*) oblikujejo skupino višjih specializiranih glagolov. Tipične izsamostalniške izpeljanke z zoženim vezljivostnim poljem (z udeležencem že v podstavi) so npr. *krampati, plužiti, bobnati; načelovati, fantovati, sestankovati, taboriti* ipd.

Določeni temeljni in elementarni glagoli (*govoriti, iti, spremeniti, gledati, vzeti, igrati*) so s svojo vrstnopomensko določenostjo slovarske uvrščevalne pomenske sestavine, primitivi (*biti, imeti, delati*) pa se zaradi najširše pomenskosti oz. pomenske neopredeljenosti in nedeljivosti lahko uporabljajo samo kot besedotvorne uvrščevalne pomenske sestavine: *govoriti* (slovarska UPS) vi / *delati* (besedotvorna UPS) vi > *vikati, iti* (slovarska UPS) kot štoklja / *delati* (besedotvorna UPS) kot štoklja > *štokljati, spremeniti* (slovarska UPS) v kapital / *delati/dati* (besedotvorna UPS) v kapital > *kapitalizirati, gledati* (slovarska UPS) / *delati* (besedotvorna UPS) srepo > *srepeti, vzeti* (slovarska UPS) za plen / *narediti* (besedotvorna UPS) za plen > *zapleniti, igrati* (slovarska UPS) (na) citre / *delati* (besedotvorna UPS) na citre > *citrati*).

2.1.1 Temeljni glagoli kot tipični vezljivostni primitivi

S pomenskohierarhičnega in hkrati z vezljivostnega vidika je najpomembnejša tista uvrščevalna pomenska sestavina glagola, ki kot neke vrste vezljivostna stalnica določa pomenskoskladsko razmerje med glagoli in udeleženci in jo kot neke vrste vezljivostni primitivi lahko izražajo primitivni in zlasti temeljni glagoli. Pri vseh teh pomenskohierarhično različnih glagolih se v smeri od primitivnega glagola prek /ne/tvorjenega temeljnega (ali elementarnega) glagola k specializiranemu (netvorjenemu) oz. višjemu (tvorjenemu) specializiranemu glagolu in v okviru istih pomenov ohranjajo iste pomensko nujne udeleženske vloge oz. ista odprta vezljivostna mesta, le da je obseg le-teh obratnosorazmeren pomenskosestavinski zgradbi leksema – z obsežnejšo pomenskosestavinskostjo glagola se manjša obseg udeleženskih vlog; hkrati pa se udeleženci v vedno ožjem izboru lastnostno tipizirajo in specializirajo.¹⁵

Pomenskosestavinska hierarhija v okviru glagolskih pomenov omogoča širši ali ožji izbor pomensko ustreznih udeležencev (po F. Danešu (1987, 59) je to izbirna pomenska usmeritev).

a) Temeljni glagoli zaradi svoje širokopomenskosti oz. širokega obsega

stjo (intenco) Vd (vršilec dejanja) – tvorno dejanje – Pd (predmet dejanja) kot kategorialno pomensko sestavino, dejavnost tvornega dejanja (De) kot subkategorialno pomensko sestavino, individualne slovarske uvrščevalne pomenske sestavine pa so v tem primeru držati in spravljati.

¹⁵ V nadaljevanju bodo upoštevani udeleženci v udeleženskih vlogah: V = vršilec, Pv = povzročitelj, Pb = pobudnik, N = nosilec; Pr = prizadeto, Ra = razmerje, Vs = vsebina, Po = pojav, Vz = vzrok, C = cilj, Iz = izhodišče/izvor, IM/IC = izhodiščno mesto/izhodiščni čas, CM/CČ = ciljno mesto/ciljni čas, M/Č = mesto/čas, Loc/Temp, Poz/k/o = potek/zacetek/konec/omejitev, N = način, S/O = sredstvo/orodje, Pre = prejemnik, R = rezultat.

svojega pomenja in hkratne vrstno- oz. razvrstitvenopomenske določnosti lahko še posebej jasno izpostavijo razmerje med vezljivostno odločujočo uvrščevalno pomensko sestavino in ostalimi pomenskimi sestavinami, in zato so tudi pomensko-izrazno najtipičnejši vezljivosti primitivi. Temeljni glagoli, ki hkrati označujejo/izražajo tudi vezljivostne seme, npr. *udariti* in *tolči* ipd., kot nekakšni vezljivostni primitivi vezljivostno organizirajo glagole vseh pomenskih stopenj – od najbolj splošnopomensko primitivnih do najvišje pomensko specializiranih. Tako *udariti* z močno spremstveno pomensko sestavino 'začetnosti', in seveda zaznamovano skladijskopomensko rabo, ki vključuje pomen z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) 'premikanje' s slovarsko UPS *iti/hoditi* v *udariti jo čez travnik/v gore/za kom*; pomen z UPS 'pojav' in s slovarsko UPS *nastopiti/pojaviti se* v *Udarilo je močno deževje*; pomen z UPS 'stanje' in s slovarsko UPS *nastop stanja* v *Močno jih je udarilo*; pomen z UPS 'govorjenje' in s slovarsko *začeti govoriti / zagovoriti se* v *Udarili so o politiki*; pomen z UPS 'pitje/jedenje' in s slovarsko UPS *začeti piti/jesti* v *Udarili so po novem vinu in štrukljih*, in pomen z UPS 'igranje' in s slovarsko UPS *zaigrati* v *Udarili so eno za ples*. *Tolči* pa vključuje pomen z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) 'bivanje' in s slovarsko UPS *živeti/shajati* v *Tolkli so revščino*; pomen z UPS 'premikanje' in s slovarsko UPS *iti/hoditi* v *Tolkel je isto pot dvakrat na dan*; pomen z UPS 'govorjenje/igranje' in s slovarsko UPS *govoriti/igrati* v *Kar naprej tolče eno in isto*, in pomen z UPS 'jedenje' in s slovarsko UPS *jesti* v *Tolče po zelju*.

a₁ Zgornje pomenske sestavine, zaobsežene v temeljnih glagolih *udariti* in *tolči*, se lahko izbirno porazdelijo med določene **specializirane glagole** – zoži se zaznamovana skladijskopomenska raba glagolov *udariti* in *tolči*. Tako pomenje leksema *klepati*, s stalno spremstveno pomensko sestavino 'slabšalnosti' v zaznamovani skladijskopomenski rabi, vključuje pomen z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) 'premikanje' in s slovarsko UPS *težko hoditi/stopati* v *Klepal je ob palici*; pomen z UPS 'igranje' in s slovarsko UPS *slabo igrati* v *Klepal je na klavir*, in pomen z UPS 'jedenje' in s slovarsko UPS *slabo jesti* v *Klepali so žgance*. Zaznamovana skladijskopomenska raba leksema *sekati* vključuje pomen z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) 'pojav' in s slovarsko UPS *udarjati* v *Strele so sekale*. Porazdelitev pomenskih sestavin doseže končno točko, ko seže v medleksemska razmerja, npr. z enim leksemom *cvreti* izpostavi pomen z UPS 'delovanje' in s slovarsko UPS *pripravljati (na ognju)* v *Cvrejo meso*, z drugim leksemom *cvreti se* z UPS 'telesno stanje' in s slovarsko UPS *zadrževati se* v *Cvrli so se na soncu*, in še z tretjim leksemom *cvreti jo* z UPS 'premikati se' in s slovarsko UPS *teči/bežati* v *Cvrli so jo po cesti*.

a_{1.1} Nadaljnja zožitev pomenskosestavinskosti je pri **višjih specializiranih glagolih**. Ti glagoli z vključenim 'sredstvom/orodjem/snovjo/načinom delovanja' že vključujejo več razločevalnih (udeleženskih) pomenskih sestavin, zato so usmerjeni predvsem na prizadeti predmet ali v cilj:

čôfniti/čôfôtniti – izpostavlja pomensko sestavino 'premikanja', izraženo s slovarsko UPS *udariti* v *čôfniti* – 'slišno/plosko (RPS) udariti (UPS) z roko (RPS)', *čôfôtniti* – 'slišno/plosko (RPS) udariti (UPS) po vodi (RPS)'; *kljuniti* – izpostavlja

pomensko sestavino 'jedenje', izraženo s slovarsko UPS *udariti* v 'udariti (UPS) s kljunom (RPS)'; *bobnati* – izpostavlja pomensko sestavino 'igranja' s slovarsko UPS *udarjati/igrati* v 'udarjati/igrati (UPS) (na) boben (RPS)'; *trobentati* – izpostavlja pomensko sestavino 'igranja' s slovarsko UPS *igrati* v 'igrati (UPS) (na) trobento (RPS)'.

Razločevalne pomenske sestavine (RPS), ki omogočajo ožji izbor udeležencev, so še posebej izpostavljene v tvorjenkah: *korakati* – uvrščevalna pomenska sestavina 'premikanja' izpostavlja razločevalno pomensko sestavino 'načina (premikanja)', izraženo s slovarsko RPS *korak* v 'hoditi (UPS) v koraku (RPS)'; *plužiti* – vključuje specializirano razločevalno pomensko sestavino (RPS) sredstva, izraženo s *plug* v 's plugom (RPS) odstranjevati (UPS)'; podobno še *krampati* v 'kopati (UPS) s krampom (RPS)'.

Pri vezljivostni obravnavi specializiranih glagolov (pri netvorjenih specializiranih in pri tvorjenih višjih specializiranih (sestavljjenkah in izpeljankah)) je potrebno upoštevati, da so v njihovo pomenje poleg tipičnih (uvrščevalnih) pomenskih sestavin 'delovanja' in 'stanja' vključenih tudi po več razločevalnih pomenskih sestavin, ki so hkrati tudi že možne udeleženske sestavine. Te tvorjenim glagolom zožijo pomensko-skladenjsko vezljivostno polje¹⁶ oz. jih celo lahko naredijo pomensko samozadostne in jim omogočijo absolutno rabo.

2.2 Sestavljenke in vezljivostna vloga predponskih obrazil – obraziljeni vezljivostni semi

V okviru sestavljenk z istim predponskim obrazilom se izraža vezljivostni vpliv osnovnih pomenskih vrednosti predponskih obrazil – 'faznost (začetnost/trenutnost/končnost)', 'rezultativnost (enkratna/večkratna)' in 'lastnost/mera (stopenjskost/količinskost)'.¹⁷ S predponskimi obrazili sta tako hkrati zaobjeta tako glagolski vid kot vrstnost glagolskega dejanja.¹⁸ Pri primerjavi tovrstnih sestavljenk z nepredponskoobrazilnimi glagolskimi primitivi se zaradi splošnopomenskosti

¹⁶ Ju. D. Apresjan (1967, 25) leksikalne in skladijske omejitve pomena označuje kot 'pogojenost pomena', zato je po Apresjanu vsak pomen pogojen, samo na različnih ravlinah. Tako je npr. pri glagolu ITI pomen 'padati' leksikalno pogojen v Dež gre in pomen 'ustrezati, skladati se' skladijsko pogojen v Čevlji grejo k torbici.

¹⁷ Vpliv tvorjenosti besed na njihovo vezljivost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti (1993a). S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladijskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. izpisati : pisati iz : pisati, z upoštevanjem celotnega gradiva SSKJ ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladijskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim predponskim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru leva – desna vezljivost, npr. izbuljiti oči : buljiti ipd.

¹⁸ M. Merše (1995) vrstnost glagolskega dejanja opredeljuje kot pomensko kategorijo, ki zajema le del glagolskega besedja, medtem ko je glagolski vid slovnična kategorija, obvezna za vse glagole. In še, da je z ugotavljanjem vidskoparnega in nevidskoparnega značaja predponskoobrazilnih glagolov, ki vrstno določajo glagolsko dejanje, mogoče ustvariti povezavo med jedrom glagolske kategorije vida in njenim obrobjem.

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 11.2005

primitivov še jasneje in natančneje izraža pomenska vrednost predponskih obrazil¹⁹ – razmerje med njihovo slovničnokategorialno vidsko vlogo in pomenskomodifikacijsko besedotvorno vlogo (pri uporabi določenega predponskega obrazila se v okviru pomenov iste sestavljenke ustvarijo tudi različna pomenskohierarhična razmerja med faznostjo, prislovnostjo ali lastnostjo določenega predponskega obrazila). S predponskimi obrazili kot besedotvornimi modifikatorji glagolskih pomenov so pri glagolskih sestavljenkah²⁰ s skladenjskopodstavnimi *delati*, *dati*, *biti* in *iti* izražene vse dodatne pomenske lastnosti oz. razločevalne pomenske sestavine, ki tako odkrivajo vse možne vrste glagolskih dejanj.

Pri pomenih v okviru posamezne sestavljenke s skladenjskopodstavnim *delati* so osnovne pomenske vrednosti predponskih obrazil, ki določajo vrsto glagolskega dejanja, faznost (začetnost/trenutnost/končnost), rezultativnost (enkratna/večkratna) in lastnost/mera (stopenjskost/količinskost). Sestavljenka je prehodna, ko je *faznosti* dodana še ena izmed drugih dveh naštetih razločevalnopomenskih sestavin. Pomenska vrednost predponskega obrazila vpliva tudi na udeležensko vlogo vezljivostnega določila. Tako je npr. pri sestavljenkah s skladenjskopodstavnim *delati* pri *dodelati* rezultativnost izražena s Cd, lastnost s Cd; pri *izdelati* je lastnost izražena s Prd, rezultativnost s Cd; pri *nadelati* je mera izražena s Cd, rezultativnost s Cd, usmerjenost s Prd; pri *obdelati* in *razdelati* je rezultativnost izražena s Cd, lastnost/mera pa s Prd; pri *oddelati* je lastnost izražena s Prd; pri *podelati* je rezultativnost izražena s Cd/Prd, lastnost pa s Prd; pri *predelati* so rezultativnost, lastnost in mera izraženi s Prd; pri *pridelati* je rezultativnost izražena s Cd; pri *udelati* je lastnost izražena s Prd, mera pa s Prd; pri *vdelati* in *zadelati* je prvotna prostorskost, drugotna lastnost pa je izražena s Prd. Glagolske sestavljenke s skladenjskopodstavnimi (predložno-morfemskimi) *delati*, *dati*, *biti* in *iti* so glede na pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivost vzorčne izhodiščne nadpomenke za vse druge glagolske sestavljenke, ki jih uvrščam v višje specializirane glagole:

dodelati – 'končnost' (Fk): 'absolutna končanost dejanja' – 'končati delo': /*Pri nas/ je dodelal*: Sam₁|xVd č+| + Glag|Fk|: *Duhovnik domašuje, Bolnik dotrpi*; 'relativna končanost dejanja': *Kmet dobrana/dogospodari/dokosi/dokuje/domlati/domolze, Mati dohrepeni/domodruje/dopoje*;

– 'rezultativnost': 'opraviti/izdelati kaj do konca': *dodelati obleko/sliko*: Sam₁|xVd č+| + Glag|Fk|(Mo) + Sam₄|yCd ž+/-|: *Dodojila je otroka, Dooral je njivo, Dopekel je kruh, Dopil je vino, Doplekla je jopico, Dopolnil je kozarec* ipd.; – 'lastnost': 'opraviti dokončna dela za lepši videz, boljšo kakovost': *dodelati okrasje / dodelati tkanino*: Sam₁|xVd č+| + Glag|Fk (L- T L+)| + Sam₄|yCd ž+/-|: *Dočakal/Dobojeval je zmago za zatirane, Dosegel je sporazum, Dočaral je lepše življenje za otroke* ipd.

¹⁹ A. Vidovič Muha (1993, 162) ob kategoriji vida in vrstnosti zadeva s trditvami, da je vloga predponskih obrazil slovničnokategorialna oz. vidska in besedotvorna, v katero sodi tudi poimenovanje vrst glagolskega dejanja; in da je pri sestavi, ko imamo opraviti s predponskimi obrazili, vloga teh obrazil vedno besedotvorna, vidska pa, kot je znano, samo v primerih razvrstitve na nedovršniško glagolsko podstavo.

²⁰ Pri tej vzorčni obravnavi sestavljenk so bile pri določanju predponskoobrazilnih vrednosti upoštevane tudi pomenske vrednosti predponskih obrazil po A. Bajcu (1959) in po M. Merše (1995, 286–317).

Če je pri *delati* močna splošnopomenska sestavina 'časovnost', je pri *dati* to 'prostorskost'.

Pri *dati* je močno izražena smernost, tako npr. predponsko obrazilo DO- pri *dodelati* pomeni 'dokončno dopolnitev dejanja' pri *dodati* pa 'primaknitev zraven'; *dodati* – 'dati k čemu še kaj': *dodati plin, dodati testu jajca*:

$Sam_1|xVd\check{c}^+| + Sam_4|yPrd\check{z}^-| + GlagMo_{v/k} + Sam_4|yCMd\check{z}^-| / Sam_3|Cd\check{z}^{+/-}|$: docurniti/doliti/dokupiti ipd.;

'dodatno povedati': $Sam_1|xVd\check{c}^+| (+ Sam_3|Rad\check{c}^+|) + Sam_4|yVsd\check{z}^-|$: dopedati/doreči/dosoditi ipd.;

Pri *prebiti* pa prevlada prostorsko-časovna pomenska sestavina:

Vsak večer je prebil na sestankih/pri prijatelju, Večino življenja je prebil v revščini/v strahu, Ne more prebiti brez nje:

$Sam_1|xNp/d/dog/s\check{z}^{+/-}| + Glag|E^+|$;

$Sam_1|xNp/d/dog/s\check{z}^{+/-}| + Glag|Md_{so}| + Prisl_{\check{c}/k/n/kol} / p \cap Sam_{2,4-6}|yM/\check{C}/N/Vs/Ra_p/d/dog/s|$: preživeti/prebedeti/prečepeti ipd.

Za premikanje s pomenskopodstavnim ITI imajo predponska obrazila prostorskousmerjevalno vrednost z obveznim izhodiščem ($IM_{d/dog/p}$) ali ciljem ($CM_{d/dog/p}$). Kot razločevalne pomenske sestavine glagolov premikanja lahko označujemo tudi okoliščine (zemlja, voda, zrak) v npr. *plaziti, plavati, leteti*, ki vplivajo na pomenskoskladenjski izbor udeležencev. Pomensko-skladenjska vezljivostna formula je:

$Sam_j|xV/Nd/dog/p\check{z}^{+/-}| + Glag(se) + Prisl_{\check{c}/k/n} / p \cap Sam_{2-6}|IM_{d/dog/p}/I\check{C}_{d/dog/p} // CM_{d/dog/p}/CC_{d/dog/p}|$.

Z vezljivostnim izhodiščem ($IM_{d/dog/p}$) so: – z nadpomenko *iziti*: izleteti, izplavati, izplaziti se, izpluti, izskočiti, izstopiti, izteči; – z nadpomenko *oditi*: odbrenčati, odbrzeti, odcapljati, odcviliti, odgalopirati, odgrmeti, odgugati, odhuliti, oditi, odivjati, odjadrati, odjezditi, odkobaliti, odkolovratiti, odkorakati, odleteti, odplavati, odplaziti se, odplesati, odpolzeti, odpotovati, odskočiti, odsopsti, odteči; – z nadpomenko *uiti*: ubežati, upasti, uiti, uteči; – z nadpomenko *vziti*: vzplavati, vzpluti.

Z vezljivostnim ciljem ($CM_{d/dog/p}$) so: – z nadpomenko *doiti*: dojadrati, doplavati, dospeti; dohiteti znanca; – z nadpomenko *priiti*: prijadrati, prilesti, prileteti, priteči; – z nadpomenko *zaiti*: zabloditi, zatavati, zateči se.

Z vezljivostno potjo premikanja so: – z nadpomenko *raziti se*: razlesti se, razleteti se, raztepsti se.

2.3 Pomenskohierarhična vezljivostna mreža

Z vezljivostno prekrivnostjo primarnih, temeljnih in specializiranih glagolov tipa *premikati se – iti – stopati – korakati, delati – udarjati/tolči – sekati – cepiti* ipd. se izoblikujejo vezljivostne glagolske pomenske skupine. Izhodišče in obenem stičišče celotne vezljivostne mreže in hkrati zasnova glagolskih pomenskih skupin so temeljni glagoli. V okviru pomenskohierarhične mreže so temeljni glagoli predstavljeni kot vsaj približnostne ubeseditve vezljivostni semov oz. kot vezljivostni primitivi.

Temeljni glagoli tvornih dejanj/procesov so temeljno pomensko delitveno merilo za glagolske pomenske skupine **a) ravnanja/upravljanja/ustvarjanja** (*delovati, narediti/delati, izdelati/izdelovati, izpeljati, izpolniti/izpolnjevati, izvesti/izvajati, izvršiti/izvrševati/vršiti, kazati/pokazati, napraviti/napravljati, obravnati*

obravnavati, omogočiti/omogočati, opraviti/opravlјati, početi/počenјati, povzročiti/povzročati, predstaviti/predstavljati, pretvoriti/pretvorјati (se), preživeti/preživljati (se), pridobiti/pridobivati, prikazati, pripraviti/pripravljati (se), prizadevati si, rabiti, ravnati, razviti/razvijati, spremeniti/spreminјati, storiti, tvoriti, učinkovati, ukrepati, ukvarјati, uporabiti/uporablјati, upravljati, urediti/ureјati, ustvariti/ustvarјati (si), uvelјaviti/uvelјavlјati, uvesti/uvajati, vplivati: xPv/Pb/Vd/p (y, z, w)); dati/dajati, deti, položiti/polagati, postaviti/postavljati, seči/segati, usmeriti/usmerјati: xPv/Vd/p (yIM/CM); lotiti se/lotevati se, nadaljevati, preprečiti/preprečevati: xPv/Pb/Vd/p_{Fz/k} (y, z, w);

b) govorjenja/razumevanja/mišljenja (*čutiti, dojeti/dojemati, določiti/določati, izraziti/izražati, obvladati/obvladovati, označiti/označevati, ugotoviti/ugotavljati, upoštevati, zaznati/zaznavati: xPv/V/Nd/p ((xR/My) + (xR/M'y) + (xSy/z/w))*); **c) premikanja** (*premikati se, iti, priti, hoditi, pelјati se: xPv/Vd/p (xM/IM/CM_y/z)*) in **č) sprememb / poteka sprememb** (*ohraniti/ohranјati, spremeniti/spreminјati, uresničiti/uresničevati, uničiti/uničevati, ukiniti/ukinјati, prenehati: xPv/Vd/p (((xE⁻) T (xE⁺)) T ((xE⁺) T (xE⁻)))*). **Glagoli netvornih dogodkov/procesov** pa označujejo **netvorne spremembe oz. potek sprememb** (*goditi/dogajati se, izginiti/izginјati, nastati/nastajati, nastopiti/nastopati, pojaviti/pojavljati se, prenehati se, prikazati/prikazovati se, pripetiti se, postati/postajati, potekati, spati, umreti/umirati, uničiti/uničevati se, uresničiti/uresničevati se, zgoditi se, živeti: xPvdog/p//xNdog/p (((xE⁻) T (xE⁺)) T ((xE⁺) T (xE⁻)))*). **Glagoli stanja** označujejo **e) bivanje/obstajanje** (*bivati, eksistirati, obstajati, nahajati se, prebiti/prebivati, stanovati, stati (stojim), ostati/ostajati; stati (stanem), velјati, pomeniti; sedeti, ležati, viseti: xNs (xE⁺ ∩ M_{SO})*). Na koncu imamo še **elementarne glagole tvornih/netvornih potekov**, ki označujejo tako **osnovne življenjske procese in dejavnosti** (*živeti, roditi se, rasti, jesti, piti, govoriti, misliti, gledati, hoditi, iti, premikati se, gibati se ipd.: xN/Pvp/d*) kot **naravne pojave** (*goreti, svetiti (se); zmrzovati, grmeti, bliskati se: αPv/N ((y/wE^{-/+}) T (y/wE^{+/-}))*).

2.3.1 Specializirani glagoli telesnega in duševnega stanja (*prebivati, stanovati, počivati, bati se, norčevati se, smeјati se, čustvovati, obžalovati, npr. Prebiva/Stanuje v bloku/na deželi/pod goro (Ms/p), Boji se staršev (Ras/p), Norčevati se iz njega(Ras/p), čustvovati Vsak čustvuje (svet (Vss/p)), Obžaluje dejanje (Vss/p) se* vezljivostno prekrivajo **s temeljnimi stanjskimi glagoli** (*bivati, prebivati, obstajati, nahajati se, manjkati, stati (stojim), držati se, tičati, zijati, stikati se, dotikati se; sloneti, viseti, sedeti, ležati; pripadati, obsegati, vsebovati, pomeniti, stati (stanem), velјati, zazna/va/ti, čutiti (se), zdeti se, npr. Bival je v isti hiši/na deželi/pri teti (Ms/p), Biva umetnost (Ras/p), Biva iz bistvenih sestavin (Vss), Čuti pod prsti utripanje žile (Vss/p), Psi so čutili ljudi/potres (Ras/p), Čutila je bližino/nevarnost (Ras/p) ipd.*

2.3.2 Specializirani glagoli ravnanja/upravljanja/ustvarjanja se glede na prevladujočo pomensko sestavino naprej delijo na:

2.3.2.1 Glagole omogočanja nastajanja/nastanka česa (*organizirati, opremlјati, osredotočati se ipd., npr. pri organizirati – Tako delo (Prd) je potrebno dobro organizirati; Organizirajo stavko/spopad/tekmovanje (Rd); Organizirajo kmete (Prd) (za sodelovanje z zadrugo (Cd)); Organizirajo (jim (Pred)) prenočišče (Rd); organizirati se – pog. Organiziral se je k socialistom (Cd), ki se* vezljivostno prekrivajo **s temeljnimi glagoli omogočanja nastajanja/nastanka česa** (*pripravljati/pripraviti*

(se) Pripravlja se k učenju (Cd), Pripravlja slušateljem (Pred) gradivo (Cd), napravlja Napravlja otroka (Cd), Napravlja se (Prd) (za nastop (Cd), omogočiti/omogočati, povzročiti/povzročati, prirejati, prizadevati si, lotiti/lotevati se ipd.

2.3.2.2 Glagole s poudarjeno pomensko sestavino premikanja (nesti/nositi, lepiti, postaviti, čolnariti, transportirati, tovoriti, kopiciti, npr. Sol (Prd) so tovorili povsod / iz kraja v kraj (Md/IMd/CMd), ki se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli ravnanja s premikanjem in s **samopremikanjem** (deti, namestiti (se), umestiti, vstaviti, postaviti, spraviti, pustiti, vzeti, položiti Položi kravam (Pred) seno (Prd), Položil je denar (Prd) za varščino (Cd), odstraniti Odstranil mu (Prd) je odlikovanja (Prd), Odstraniti navlako (Prd) z dvorišča/iz sobe (IMd)).

2.3.2.3 Glagole s poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti (zgrabiti, čakati, sodelovati, pestovati, pustiti, pomagati, nabrati, sprejeti, reševati se ipd., npr. čakati – Pacienti čakajo (na) zdravnika (Ras/p), Čaka na ugodno priliko (Vss/p), Sodelujejo z različnimi organizacijami (Sp/d), Sodelujejo pri knjigi / pri projektu / na predstavitvi (Ra/Mp/d), ki se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli ravnanja in upravljanja (ravnati /Negospodarno/ ravna z odpadki (Vsd)/s stroji (Sd), povzročati/povzročiti Jed povzroča žejo/bolezen (Rd), uresničevati/uresničiti Uresničuje načrte (Prd), pripravljati Pripravlja tekmovalce (Prd)/letalo (Prd), izvesti/izvajati, izdel/ov/ati, opraviti/opravljeti, napraviti/napravljeti, izpolniti/izpolnjevati, uveljaviti/uveljavljati, pridobiti/pridobivati; učinkovati Učinkuje na snov (Prd) s segrevanjem (Rad), Učinkuje na učence (Rad) z znanjem (Vsd), vplivati Vpliva nanj (Rad) z besedo (Rad), uvajati Uvaja novinca (Rad), Uvaja predpise (Vsd), upravljati, obvladovati, nadzorovati, seznanjati; sestavina sonahajanja/sopojavljanja izpostavi še delno vezljivostno prekrivnost s temeljnimi glagoli netvornih dogajanj in procesov, ki izpostavljajo osebek kot nosilca procesov/dogajanja (xNp/dog) in **a**) označujejo netvorne splošne procese, npr. dogajati se, goditi se, potekati, vršiti se, izvrševati se, trajati, nadaljevati se: αPvd/dog/p//αNd/dog/p (xE+)) in **b**) dogodke in pojave, npr. pripetiti se, pojaviti/pojavljati se, prikazati/prikazovati se, nastati/nastajati, postati/postajati, propasti/propadati, miniti/minevati, izginiti/izginjati, izgubiti/izgubljati (se), spremeniti/spreminjati se, dogajati se Te stvari so se dogajale (zvečer / v manjših krajih (Čp/d)); podobno še: potekati, nastajati, pojavljati se, izginjati, minevati ipd.), pomenska sestavina pripadnosti pa izpostavi delno vezljivostno prekrivnost s temeljnimi glagoli ravnanja s premikanjem (deti, namestiti (se), umestiti, vstaviti, postaviti, spraviti, pustiti, vzeti, položiti Položi kravam (Pred) seno (Prd), Položil je denar (Prd) za varščino (Cd), odstraniti Odstranil mu (Prd) je odlikovanja (Prd), Odstraniti navlako (Prd) z dvorišča/iz sobe (IMd)).

2.3.2.4 Glagole s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti (aktivirati, kisati, adjektivizirati Adjektivizira samostalnik (Prd), opredmetiti Opredmetijo ideje (Cd), oživiti Oživijo ponesrečenca (Cd), udejanjiti Udejanjajo sklep (Rd), spoprijeti se Fantje so se spoprijeli /med seboj (Prd) / vživeti se Otrok se je vživel (v družino (Cd)), bogateti Hitro bogatijo, bakreneti Drevje bakreni, babiti se Babi se; odpirati/zapirati (se), odpreti/zapreti se, ničiti se, npr. Odprejo vrata (Pr/Cd) (za goste), Odprejo se (družbi) za ideje (Cd), Pretvarjal se je v čudaka (C/Rd), Tonili so v mlaki, Zakrivali so z odejo (Sd), Pulili so plevel (Rd) (iz grede Prd), ki se ve-

zljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli spremembe lastnosti (spreminjati (se), tvoriti *Tvori glas* (Rd), *Vprašanje tvori jedro* (Cd), *ustvarjati Ustvarja dohodek* (Rd)/*stike* (Cd), *oblikovati Oblikuje kip* (Prd), *Oblikuje s kladivom* (Sd), *Oblikuje stavke* (Cd), *Oblikuje posode* (Cd)/*v posode* (Cd), *Oblikujejo (mu* (Rad)) *svetovni nazor* (Rd), *izdel/ov/ati*, *sestaviti/sestavljati*, *ustvariti/ustvarjati*, *polniti*, *razviti/razvijati* (se), *ohraniti/ohranjati* (se), *obnoviti/obnavljati*, *menjati/menjovati*, *pretvoriti/pretvorjati* (se), *prirediti/prirejati*, *urediti/urejati*, *uničiti/uničevati* ipd.) in **ravnanja** (*ravnati /Negospodarno/ ravna z odpadki* (Vsd)/*s stroji* (Sd), *povzročati/povzročiti Jed povzroča žejo/bolezen* (Rd), *uresničevati/uresničiti Uresničuje načrte* (Prd), *pripravljati Pripravlja tekmovalce* (Prd)/*letalo* (Prd), *izvesti/izvajati*, *izdel/ov/ati*, *opraviti/opravljati*, *napraviti/napravljati*, *izpolniti/izpolnjevati*, *uveljaviti/uveljavljati*, *pridobiti/pridobivati* ipd..

2.3.3 Specializirani glagoli govorjenja, razumevanja in mišljenja tipa *sporočati*, *signalizirati*, *ugotavljati*, *razumeti*, *spoznavati*, *preučevati* vključujejo 'sprejemanje in lastitev informacije' (*dokumentirati*, *izvedeti*, *dojemati*, *verjeti* ipd.) in 'smiselno razumevanje in odzivanje na informacijo' (*razumeti*, *argumentirati* ipd.) in 'oddajanje informacije' (*sporočati*, *pokazati*, *agitirati* ipd). Imajo iste udeleženske vloge in iste pomenskoskladenjske vezljivostne formule kot temeljni glagoli 'govorjenja, razumevanja, mišljenja' in se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli govorjenja, razumevanja, mišljenja (*govoriti*, *misliti*, *ukvarjati se Ukvarja se z bolniki* (Rad)/*s trgovino* (Vsd), *obravnavati Obravnava problematiko* (Vsd)/*mladostnika* (Rad), *uporabljati Uporablja naravna bogastva/govedino* (Prd) *za preživetje/polpete* (Cd), *zaznavati Zaznava svetlobo* (Rad) *s čutili* (Sd), *ugotavljati Ugotavlja rezultate* (Rad) (*z zadovoljstvom* (Rad)), *dojemati*, *baviti se*, *rabiti*, *označiti/označevati*, *izraziti/izražati* (se), *kazati*, *prikazovati*, *pokazati*, *predstavljati* (si), *nameniti/namenjati*, *določiti/določati*, *pripraviti/pripravljati* (se), *obvladati/obvladovati*, *dojeti/dojemati* ipd.).

2.3.4 Specializirani glagoli s splošnim pomenom spremembe (*rušiti se*, *prikazovati se*, *vznikati*, *odpirati/zapirati* (se), npr. *v odpreti/zapreti se*, *ničiti se*, npr. *Odprejo vrata*(Pr/Cd) (*za goste*), *Odprejo se* (*družbi*) *za ideje* (Cd), *Pretvarjal se je v čudaka* (C/Rd), *Tonili so v mlaki*, *Zakrivali so z odejo* (Sd), *Pulili so plevel* (Rd) (*iz grede* Prd); vključujejo poleg pomenske sestavine 'lastnost' tudi 'samopremikanje Vd/dog/p' in 'ciljnost', npr. *iskati*, *najti*, npr. *Vznikali so povsod / iz zemlje / na površje* (M/IM/CMd),) se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli omogočanja nastajanja/nastanka česa (*napravljati se*, *lotevati se*, *prizadevati si* ipd. *v Napravljaja otroka* (Cd), *Napravljaja se* (Prd) (*za nastop* (Cd), *omogočiti/omogočati*, *povzročiti/povzročati*, *prirejati*, *prizadevati si*, *lotiti/lotevati se*), **ravnanja** in **samopremikanja** (*uresničevati se*, *uveljavljati se* ipd.). Udeleženske vloge so iste kot pri temeljnih glagolih spremembe lastnosti.

2.3.5 Specializirani glagoli premikanja tipa *korakati*, *hlačati*, *paradirati*, *patruljirati*, *romati*, *križariti*, *sestankovati* se vezljivostno delijo na a) desno nevezljive procesne glagole (poudarjen je potek premikanja, npr. *iti*, *bežati*, *letati*, *begati*, *voziti se*) in na desnovezljive b) **ciljno usmerjene glagole** (poudarjen je cilj/namen, npr. *Janez žene Toneta na delo*, *Janez potiska kolo v popravilo*, *Pes podi kokoši spat*) in c) **dogodkovne glagole** (poudarjena je vsebina dogodka s prevladujočimi glagolskimi

sestavljenskimi, npr. *srečati se*, *sestati se*, *iziti pri založbi*, *vrniti se domov*, *priti v sobo*, *preiti cesto*, *pasti z drevesa*, *sukati se okoli*). Elementarni glagol *premikati se* in temeljna *hoditi* in *iti* s svojimi tvorjenkami vzorčno pokrivajo celotno vezljivost glagolov premikanja.

2.4 Ohranjanje vezljivostnih semov pri posamostaljenju in popridevljenju

V okviru vezljivosti po posamostaljenju in popridevljenju oz. vezljivosti tvorjenk iz glagola so kot nosilke vezljivosti po J. Kuryłowiczu²¹ upoštevane a) t. i. transpozicijske tvorjenke s pomeni dejanja/stanja/lastnosti (De/St/L) – so stavčnega izvora in so zato obravnavane pretvorbno, in b) t. i. mutacijske tvorjenke z besedotvornim pomenom vršilca/predmeta/rezultata/sredstva in s predmetnopomenskim priponskim obrazilom, ki je pretvorbno povezano z določeno sestavino pomenske podstave povedi – z delovalnikom ali z okoliščino. Za izglagolskimi samostalniki so razvrščeni še izglagolski pridevniki – t. i. pridevniki stanja. Slednji v povedkovi rabi (brez pomenske zadostnosti) stanje ali lastnost osebkovemu samostalniku samo prisojajo in tako ohranjajo isto vezljivost kot nezloženi povedki. Iz povedkovodoločilnih stanjskih pridevnikov se izpeljuje še posamostaljena lastnost z obrazilom *-ost*, npr. *obstočnost*.

2.4.1 Vezljivost je stalna (dinamična/statična) lastnost tudi pridevnikov in izglagolskih in izpridevniških samostalnikov (*nor na gobe*, *norenje za gobami*, *norec za gobe*, *norost zaradi gob*), le da pridevniki (v primerjavi z glagoli) označujejo različna stanjska lastnostna razmerja – tj. vezljivostni primitivi so lahko tudi pridevniki in samostalniki. Močno skladijskopomensko merilo za potencialno povedkovo rabo je še prehoden predložnomorfemski pridevnik – pri predložnomorfemskih pridevnikih v zloženem povedku izrazito prevladuje tožilniška vezava: *Ves divji je nanj*, *Je dober za delo*, *Jezen je na vse*, *Je pripraven za delo*, *Je rojen za to vlogo*, *Je prisiljen v sodelovanje*. Različnosklonsko vezavo pa imajo lahko predložnomorfemski pridevniki tipa *enak*, *edin*, *domač*: *Zakon je enak za vse*, *Je enak po zakonu*, *Je enak pred zakonom*, *Je enak z drugimi*; *Bili so (si) edini*, *Niso edini o tem/v tem*, *Edini so z njim*; *Je domač*, *Je domač pri njih/z njimi*. In če je pri izglagolskih pridevnikih vezljivost posledica izhodiščnega glagolskega pomena, je pri neizglagolskih pridevnikih vezljivost posledica dinamičnega pomena pomensko sorodnih glagolov – gre predvsem za stanjske pridevnike s prevladujočim razmernostanjskim skladijskim pomenom (ki ga dodatno potrjuje še prostopredložnomorfemska raba): a) meritve/mere: *biti oddaljen od (koga/česa)*, *biti prisoten (pri kom/čem)*, *biti skupen (komu/čemu)*, *biti prost/poln (koga/česa)*, *biti odprt (za koga/kaj)*; b) primerjave: *biti isti/enak (kot kdo/kaj//s kom/čim)*, *biti enak za (koga/kaj)*, *biti odvisen od (koga/česa)*, *biti podoben (komu/čemu)*; in c) vrednotenja lastnosti/stanja: *biti očiten/jasen/znan (komu)*, *biti zmožen (česa)*, *biti nagnjen k (komu/čemu)*, *biti radoveden za (koga/kaj)*, *biti ponosen na (koga/kaj)*, *biti nujen/obvezen/primeren/upravičen/pomemben za (koga/kaj)*, *biti izkušen/zadovoljen/nepošten/pravičen/ljubezniv s (kom/čim)*.

Tudi pri neizglagolskih samostalnikih je vezljivost posledica dinamičnega

²¹ Predstavitev delitve tvorjenk J. Kuryłowicza povzemam po A. Vidovič Muha (1988, 8).

J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I 11.2005.1

pomena, ki v določenih samostalnikih ohranja vezljivostni sem pomensko sorodnih glagolov, npr. *knjiga/revija/članek o (iz brati/pisati o)*.

2.5 Udeleženski semi oz. udeleženske vloge kot obvezni del vezljivosti

Z vezljivostnega vidika udeleženski semi upoštevajo udeležence (s predmetnopomenskimi in slovničnokategorialnimi lastnosti oz. t. i. klassemi kot živo+/-, človeško+/-, konkretno+/-) in udeleženske vloge (V = vršilec = A(gens), Pv = povzročitelj = Proc(esor), Pb = pobudnik = Inic(iator), N = nosilec = Sta(tual); Pr = prizadeto = Pat(iens), Ra = razmerje = Res(pector), Vs = vsebina = Mat(erial)/Intel(ectual)/Inf(ormatia), Po = pojav = Fen(omenal), Vz = vzrok = Caus(or), C = cilj = Mot(iv), Iz = izhodišče/izvor = Ori(ginativ), IM/IČ = izhodiščno mesto/izhodiščni čas = Ori_{Dir}, CM/CČ = ciljno mesto/ciljni čas = Psp_{Dir} (perspektiv), M/Č = mesto/čas = Loc/Temp, Po_{z/k/o} = potek/začetek/konec/omejitev = Dur/Inc/Fin/Ter, N = način = Mod(us), S/O = sredstvo/orodje = Ins(trumental), Pre = prejemnik = Ben(efaktor)/Ad(resat), R = rezultat = Rez).

Čeprav glagolske pomenske skupine, določene na podlagi glagolske vezljivosti, vključujejo vse udeleženske vloge, so nekatere udeleženske vloge pogostejše.²² Po posamostaljenju glagolov v jedrne izglagolske samostalnike se glede na besedotvorni pomen izglagolskega samostalnika izbirno ohranijo in razvrstijo le določene udeleženske vloge.²³ To pa pomeni, da se v okviru stalne izhodiščne pomenskohierarhične razvrstitve (tj. podeljevanje in izražanje udeleženskih vlog gre v smeri vršilec/povzročitelj/izvor dejanja > prejemnik > prizadeto z dejanjem > okoliščine dejanja; najprej t. i. enovlogovni skloni in nato še večvlogovni skloni) ne morejo vedno zvrstiti vse udeleženske vloge, temveč so, glede na izhodiščni jedrni besedotvorni pomen dejanja (De), nekatere udeleženske vloge izpuščene.

Pogostejše neobveznovezljive udeleženske vloge so v okroglih oklepajih:

a) Glagoli stanja in procesa: BITI – mesto/čas/način stanja/procesa; IMETI – razmerni/vsebinski T/R, (razmerni D).

b) Glagoli tvornih procesov/dejanj:

b₁) ‘Omogočanje nastajanje dejanja; dejavna/tvorna udeležba’:

²² Zadostnost oz. pravilnost obsega glagolskih pomenskih skupin z vidika vezljivosti potrjuje tudi tožilniško določilo (T), ki pri glagolih stanja, poteka in dejanja skladijsko označuje vse osnovne udeleženske vloge. Pri pretvorbah pa je namesto nepredložnega tožilnika rodilnik (R).

Pregled po vezljivostnih skupinah glagolov: a) glagoli stanja/procesa – razmerni/vsebinski T, b) glagoli tvornih procesov/dejanj – b1) prizadeti/rezultatni/ciljni T, b2) – prizadeti/razmerni T, b3) prizadeti/rezultatni/ciljni T, b4) vsebinski/pojavni/razmerni T, b5) T kot ciljno mesto/čas; pri pretvorbah je R tudi kot izhodiščno/ciljno mesto/čas.

²³ Pri jedrnih izglagolskih samostalnikih z besedotvornimi pomeni predmetov dejanja (Pd), rezultata dejanja (Rd) ali sredstva dejanja (Sd) je obseg udeleženskih vlog, v primerjavi z besedotvornim pomenom dejanja (De), okrnjen. Razvrstitvena hierarhija udeleženskih vlog se torej dosledno ohranja le pri besedotvornem pomenu dejanja (De). Pri vseh drugih besedotvornih pomenih v vlogi besednozveznega jedra ta razvrstitev ne more biti popolna, ker izhodišče razvrstitve ni temeljni pomen dejanja (De), temveč drugi/neprvi pomeni.

‘ciljnost’ brez poudarjanja ‘premikanja’ – prizadeti/rezultatni T, ciljni T/R dejanja, (ciljni/prejemni D).

b_{2.1}) ‘Ravnanje/upravljanje s premikanjem’ – prizadeti T, izhodiščno/ciljno mesto//izhodišni/ciljni čas R/T, ciljni D, (razmerni D);

b_{2.2}) ‘ravnanje/upravljanje s sonahajanjem/sopojavljanjem’ – razmerni T/R, razmerni O in razmerni D, mesto/čas R/M/O, (način T/R/M/O);

b_{2.3}) ‘ravnanje/upravljanje s spremembo pripadnosti’ – ‘pripadnost’ označuje ČLOVESKOST+ za oba udeleženca dogajanja: prejemnik/prizadeti D, razmerni/prizadeti T;

b_{2.4}) ‘ravnanje/upravljanje s spremembo lastnosti’ – prizadeti/rezultatni/ciljni T, (razmerni D).

b₃) ‘Splošni pomen spremembe’ – v nasprotju s ‘spremembami v okviru ravnanja/upravljanja’ splošni pomen spremembe vključuje poleg pomenske sestavine ‘lastnosti’ tudi ‘samopremikanje’ in ‘ciljnost’ vršilca (Vd/dog/p): prizadeti/rezultatni/ciljni T, izvor/vzrok//ciljni R/T, (razmerni D).

b₄) ‘Govorjenje, razumevanje in mišljenje’ – vsebinski T/R/M/O, pojavnostni T, razmerni T, razmerni D in razmerni do vsebine O.

b₅) ‘Premikanje’ – izhodiščni/ciljni R/T/D in pot R/M/O.

2.6 Besedotvornopomensko združevanje/sinkretizem vezljivostnih semov in udeleženskih vlog

Pri izistoglagolskih tvorjenkah z besedotvornim pomenom predmeta dejanja (Pd) ali rezultata dejanja (Rd) ali sredstva dejanja (Sd) se v primerjavi z besedotvornim pomenom dejanja (De) ali vršilca dejanja (Vd) izbirno zoži razvrstitev udeleženskih vlog oz. pomenskoskladenjska vezljivost. Hierarhična oz. prednostna izbirna razvrstitev udeleženskih vlog je naslednja: pri **jedrnih izglagolskih samostalnikih dejanja/stanja/lastnosti (De/St/L)**, **vršilca dejanja (Vd)** in **nosilca dejanja/stanja/lastnosti (Nd/s/I)** lahko objedno mesto zasedejo vse udeleženske vloge, prednostna razvrstitev pa je: prizadeti/razmerni/vsebinski/pojavnostni predmet dejanja (Pr/Ra/Vs/Po_d), sredstvo dejanja (Sd), cilj dejanja (Cd), rezultat dejanja (Rd); pri vseh pa neprednostne vloge, ki so lahko pomenskoskladenjsko obvezne ali neobvezne, zasedejo prostorski in časovni udeleženci, npr. *pripravljanje (De) športnikov (Prd)/napitkov (Rd)*, *igranje (De) nogometa (Vsd) s prijatelji (Rad) za nagrado (Cd)*, *igranje (De) hokeja (Vsd) na travi (Md) z žogico (Sd)*; *bivanje (De/St) doma (Md)*, *obseg (St) romana (Vss)*, *pripadnost (St) zemlje (Prs) obdelovalcu (Ras)*, *obstojnost (L) barv (Vss) proti vlagi (Ras)*; *igralec (Vd) sonate (Vsd) na klavir (Rad)*, *prebivalec (Nd/s) bloka (Md/s)*, *rastje (Np/s) v močvirju (Mp/s)*, *hudič/hudobec (NI) do najbližnjih (Ral)*. Pri **jedrnih Pd** imata objedno mesto najpogosteje sredstvo dejanja (Sd) ali cilj dejanja (Cd), redkeje vsebinski, prizadeti ali razmerni predmet dejanja (Vsd/Prd/Rad), npr. *iskalnik (Pd) z elektromagnetom (Sd) za kable (Cd)*, *igralo (Pd) s krogi (Sd) za guganje (Cd)*, *spravljalnik (Pd) žita (Prd)*, *nadzorstvo (Pd) nad tržiščem (Rad)*. Pri **jedrnih Rd** ima objedno mesto sredstvo dejanja (Sd) ali snov, redkeje vsebina dejanja (Vsd), npr. *izdelek (Rd) z roko (Sd) iz kovine (Vsd)*, *proizvod (Rd) iz kovine (Vsd) od kovačev (Rad)*; pri **jedrnih Sd** ima objedno mesto cilj dejanja (Cd), npr. *igrača (Sd) za odrasle (Cd)*.

Tudi **Pd**, **Rd** in **Sd** imajo neprednostne udeleženske vloge: mesto dejanja

(Md), izhodiščno/ciljno mesto dejanja (IM/CMd), čas dejanja (Čd), izhodiščni/ciljni čas dejanja (IČ/CČd).

Pd, Rd in Sd so z De pomensko metonimično povezani, medtem ko se Vd, ki lahko združuje neaktualni De in V/Nd, in De zaradi vzročno-posledične povezave v okviru prisojevalnega razmerja pomensko izločujeta. Na sinkretično povezovanje oz. združevanje 'dejanja' (De) z 'vršilcem dejanja' (Vd) opozarjajo tudi prilastkova določila ob samostalniku s pomenom 'vršilca dejanja' (Vd), ko pretvorbena lahko modificirajo povedkov glagol, npr. *možni kandidat Tone – Tone je možni kandidat – Tone bi lahko kandidiral* (o tem prim. Grepl 1986; 1987: 152).

3 Tipologija obvezne vezljivosti – vzajemna pomensko-izrazna povezanost vezljivostnih semov in udeleženskih vlog

Z ugotovitvijo relevantnih pomenskoskladenjskih sestavin, vključno z vezljivostnimi semi, ki so skupne večini pomenom določenega glagola, dobimo prevladujoči splošni skladenjski pomen, ki je za obravnavan glagol tudi najobičajnejši in najpogosteje pomensko- in strukturnoskladenjsko uporabljan. Na podlagi prevladujočih oz. vodilnih vezljivostnih semov in posledično skladenjskih pomenov določenega glagola se izoblikuje obvezna pomenskoskladenjska vezljivost s predvidenimi udeleženskimi vlogami in njim ustreznimi udeleženci.

V spodnjem tipološkem pregledu so vzorčno zajeti primarni, temeljni in specializirani glagoli.

1) Obvezno enovezljivi glagoli (s t. i. absolutno pomenskoskladenjsko rabo) označujejo:

1.1) 'obstajati, dogajati se, vršiti se' (Np/s/d): *biti (Tukaj) je jama – (Tukaj) ni jame, Je iz kamna/iz delov/iz sestavin; (Tedaj) je bila vojna – (Tedaj) ni bilo vojne, (V Kamniku) je bil semenj; Proslava bo (v nedeljo); bivati Bival je kralj, Bivala so znamenja; ležati Vojaki so ležali in spali, sedeti Nekateri so sedeli, drugi stali; rasti Človek raste /približno dve desetletji/, Drevo /lepo/hitro/ raste; sovražiti, ljubiti, jeziti se Sovražijo (se), Ljubijo /tri dni/celo leto/, /Zelo/Upravičeno/ se jezi; bogateti /Hitro/ bogatijo, bakreneti Drevje bakreni;*

1.2) 'izpolnjevati, izvrševati, opravljati kako nalogo ali aktivnost sploh' (Vd/p): *delati Delajo in počivajo, /Vse življenje/cel dan/od jutra do večera/ dela, /Pridno/težko/ delajo, Dela /v tovarni/; tesariti, gospodariti, študirati Tesari/Gospodari/Študira; hirati, bolehati Hira/Boleha, pačiti se, razživeti se, razkošatiti se Pači se/Razživel se je/Razkošatil se je;*

1.3) 'premikati se' (Nd/p): *korakati, hlačati, paradirati, patroljirati, romati, križariti, kapniti Koraka/Hlača ... /po cesti/okrog/.*

2) Obvezno dvovezljivi glagoli označujejo:

2.1) 'navzočnost v prostoru in času' – 'nahajati se', 'udeleževati se', 'imeti' (Nd/p/s): *biti Hiša je sredi polja (Ms), Drva so na dvorišču (Ms), Za gozdom (Ms) je travnik, Otroci so doma (Ms), V knjigi (Ms) so napake, Domači so na zabavi (Ms); imeti V vodi (Ms) imamo veliko živih bitij (Ras), Prejšnji mesec je imela otroka (Rad);*

bivati *Bival* je v isti hiši/na deželi/pri teti (Ms/p), *Biva* umetnost (Ras/p), *Biva* iz bistvenih sestavin (Vss), *prebivati*, *stanovati* *Prebiva/Stanuje* v bloku/na deželi/pod goro (Ms/p); *Psu* visi jezik iz gobca (IMs), *držati se* *Hiša se drži* trgovine (Ras), *Megla se drži* v dolini (Ms); *živeti* *Raki živijo* v potokih (Mp/d), *V tem skalovju* (Mp/d) ne more *živeti* nobena rastlina (Mp/d); *gnezdit* *Gnezdi* pod streho/v gozdu (Mp/d), *Škorec gnezdi* dvakrat na leto (Čp/d), *dopustovati* *Dopustuje* v gorah (Mp/d);

2.2) 'izraža lastnino ali razpolaganje oz. odnos do česa/koga': *imeti* *Ima* avtomobil/hišo/tri (Ras/p) konje/veliko knjig, *Ima malo/veliko* (Ras/p); *Pri sosedu* (Ms/p) *imajo* čebele (Ras/p); *Voda ima* precej kalcija (Vss/p), *Katere sestavne dele* (Vss/p) *ima* celica, *Zakon nima* take določbe (Vss/p); *Ima brata/ljubico/direktorja/tekmeca* (Ras/p); *čutiti* *Čuti* pod prsti (Ms/p) utripanje (Vss/p) žile, *Psi so čutili* ljudi/potres (Ras/p), *Čutila je* bližino/nevarnost (Ras/p), *V zraku se čuti* pomlad (Ras/p); *sovražiti*, *ljubiti*, *jeziti se* *Sovraži/Ljubi* ljudi (Ras/p), *Jezi se* na ljudi (Ras/p).

2.3) **a)** 'opravljati delo na določenem področju', oz. **b)** 'biti v delovnem razmerju do koga/česa', **c)** 'z delom omogočati nastajanje česa': *delati* *Dela* proti okupatorju (Cd), *Dela* z mladino (Rad), *Dela* za odpravo zaostalosti (Cd), *Dela* v korist človeštva (Cd), *Dela* pri društvu (Rad), *Dela* v organizaciji (Md); *Delajo* s kemikalijami/s knjigami/s stroji (Rad), *Dela* kot skladiščnik (Vd); *S knjigo/Z njo* (Rad) *delajo* kakor s cunjjo/v skladu s predpisi (Nd), *Rože delajo* popke (Rd), *Žene delajo* okraske (Rd); *Delajo* stroje/čevlje/čipke (Rd), *Delajo* gumi (Rd) (iz kavčuka (Vsd)), *Dela* s pravopisom (Vsd), *Dela* s strojem (Sd), *Dela* (naročniku) za denar/uslugo/kravo (Cd); **a)** *ukvarjati se* *Ukvarja se* z bolniki (Rad)/s trgovino (Vsd), *obravnavati* *Obravnava* problematiko (Vsd)/mladostnika (Rad), *uporabljati* *Uporablja* naravna bogastva/govedino (Prd) za preživetje/polpete (Cd), *zaznavati* *Zaznava* svetlobo (Rad) s čutili (Sd), *ugotavljati* *Ugotavlja* rezultate (Rad) (z zadovoljstvom (Rad)); **b)** *ravnati* /Negospodarno/ *ravna* z odpadki (Vsd)/s stroji (Sd), *povzročati/povzročiti* *Jed povzroča* žejo/bolezen (Rd), *uresničevati/uresničiti* *Uresničuje* načrte (Prd), *pripravljati* *Pripravlja* tekmovalce (Prd)/letalo (Prd), *učinkovati* *Učinkuje* na snov (Prd) s segrevanjem (Rad), *Učinkuje* na učence (Rad) z znanjem (Vsd), *čakati* *Pacienti čakajo* zdravnika (Ras/p), *Čaka* na avtobus (Ras/p), *Čaka* na ugodno priliko (Vss/p), /Težko/ *čaka* pomlad (Vss/p), *Čaka* s kosilom/plačilom/otvoritvijo (Ras/p), *Čakajo* jih še težke naloge (Vss/p), *Kosilo* vas *čaka* na mizi (Ms/p), *sodelovati* *Sodelujejo* z različnimi organizacijami (Sp/d), *Sodelujejo* pri knjigi/pri projektu/na predstavitvi (Mp/d); **c)** *pripravljati/pripraviti* (se k/h) *Pripravlja se* k učenju (Cd), *Pripravlja* slušateljem (Pred) gradivo (Cd), *napravljati* *Napravlja* otroka (Cd), *Napravlja se* (Prd) (za nastop (Cd)), *organizirati* *Tako delo* (Prd) je potrebno dobro organizirati, *Svoje misli* (Prd) je organiziral; *Organizirajo* stavko/spopad/tekmovanje (Rd), *Organizirajo* kmete (Prd) (za sodelovanje z zadrugo (Cd)), *Organizirajo* (jim (Pre_d)) prenočišče (Rd), *organizirati se* – pog. *Organiziral se* je k socialistom (Cd); **2.3.1)** 'spreminjati tudi lastnosti': *adjektivizirati* *Adjektivizira* samostalnik (Prd), *opredmetiti* *Opredmetijo* ideje (Cd), *oblikovati* *Oblikuje* kip (Prd), *Oblikuje* s kladivom (Sd), *Oblikuje* stavke (Cd), *Oblikuje* posode (Cd)/v posode (Cd), *Oblikujejo* (mu (Rad)) svetovni nazor (Rd); *odpreti/zapreti* *Odprl/Zaprl* je znancu (Rad) vrata (Prd), *Odprl/Zaprl* je trgovino/razstavo/razpravo (Prd);

2.4) 'prostorsko določeno/usmerjeno premikanje': *doteči/obteči* *Dotekel* je

prijatelja/avtobus (CMd), preteči Pretekel je cesto (Prd), izteči/odteči Izteklo/Odteklo je iz posode (IMd), uteči Utekel je sovražniku/nesreči (Rad), priteči, zateči se Pritekel/Zatekel se/ je k prijatelju/v hišo (CMd).

3) Obvezno trovezljivi glagoli: ‘narediti/povzročiti, da kdo/kaj kje biti’, ‘..., da kdo/kaj kaj imeti’, ‘..., da kdo kaj delati’: dati Dal je denar (Prd) iz denarnice (IMd), Dal je knjigo (Prd) na mizo (CMd), Dal mu (Pre_μ) je blago (Prd) (za kaj), Dal mu (Pre_μ) je čas (Prd) za premislek/na izbiro (Cd), dobiti Dobili so ga (Prd) iz ječe (IMd), Dobil je smet (Prd) iz očesa (IMd), Dobil ga (Prd) je na svojo stran, v svojo družbo (CMd); vzeti Vzel mu (Prd) je prtljago (Prd) iz rok (IMd), Vzel je denar (Prd) od kupca (IMd), Vzel je bolniku (Prd) kri (Prd) z brizgalko (Sd), Vzel je kamen (Prd) v roko (CMd), Vzel je otroka (Prd) v naročje (CMd), Vzel mu (Prd) je čin, naslov, voljo (Prd), Vzel je nase (CMd) krivdo, sramoto (Prd); položiti Položi kravam (Pred) seno (Prd), Položil je denar (Prd) za varščino (Cd), odstraniti Odstranil mu (Prd) je odlikovanja (Prd), Odstranil je navlako (Prd) z dvorišča/iz sobe (IMd); gnati, poditi Janez žene Toneta (Prd) na delo (CMd), Janez goni kolo (Prd) v popravilo (CMd), Pes podi kokoši (Prd) spat (CMd); pomagati – Pomagal ji (Rap/d) je stopiti iz avtomobila (Rap/d), Pomagajo človeku (Rap/d) z denarjem (Sp/d), Bolni kravi (Rap/d) so pomagali z zelišči (Sp/d), Pomagali so mu (Rap/d) do oblasti (Cp/d), asistirati Pri preobvezovanju (Mp/d) je zdravniku (Rap/d) asistirala sestra; rešiti Bolnika (Rap/d) so z umetnim dihanjem (Np/d) komaj rešili, Živino (Rap/d) so rešili iz gorečega hleva (IMp/d), Rešili so ga (Rap/d) iz ječe (IMp/d); kazati Kazal jim (Rad) je naloge (Prd), signalizirati Signaliziral jim (Rad) je sporočilo (Prd), motivirati Motiviral je učenca (Prd) z ocenami (Sd)/ za učenje (Cd).

4 Vezljivost kot razvojna kategorija v smislu spreminjanja glagolske pomen-skosestavinske hierarhije oz. odvzemanja ali dodajanja vezljivostnih semov

Najpogostejša sprememba glagolske vezljivosti je iz enovezljivih glagolov v dvovezljive oz. tudi vezavne glagole – to povzroča širjenje obstoječih in uveljanje novih področij, obenem pa tudi hkratna specializacija posameznih področij.

Nekateri **enovezljivi** so šele postopoma, s pogostejšo in širšo uporabo, postali dvovezljivi, npr. abstinirati (abstinirati glasovanje), balirati (balirati železne odpadke/hmelj/krmo/seno), blefirati (blefira veselje), diplomirati (diplomirati iz zgodovine/na zgodovini, še vedno redko diplomirati zgodovino), fikcionizirati (fikcionizirati pot), pamfletirati (pamfletirati dogodke)

Neke vrste vezljivostna posebnost so prednostno levovezljivi glagoli, ki namesto običajnejše predložnomorfemske vezave desnih (predložnih) določil vse pogosteje vežejo tudi premoprehodna tožilniška določila. Tako npr. pri **glagolih premikanja** kot so teči/skočiti/plavati/voziti v teči maraton, skočiti raznožko/skrčko, plavati žabo/metulja, voziti reli/formulo ena/slalom, voziti tovornjak/avto tožilniška določila (posebno pri športnih dejavnostih) označujejo in pomensko poudarjajo vsebinske udeležence oz. predmetna določila ki poudarjajo vezljivostne seme oz. vezljivostne primitive obvladati, upravljati, tako da je vezljivostni sem oz. vezljivostni

primitiv *premikati se* postavljen v ozadje. Isto velja tudi v primerih *igrati (se) na računalnik* v pomenu 'obvladovati napravo', *surfati (surfati po/v mreži)* v pomenu 'pregledovati podatke' ipd.

Tožilniško določilo pomensko poudarja vsebino dejavnosti in z vezljivostnim semom oz. vezljivostnim primitivom *obvladati* pri glagolskih tvorjenkah tipa *diplomirati/magistrirati/doktorirati slavistiko* prevlada valenčni sem *postati* oz. *biti/bivati* ipd.

Samo enovezljive ostajajo nekatere glagolske tvorjenke (izpeljanke, zloženske) z vključenimi udeleženskimi vlogami nosilca oz. vršilca dejanja, npr. *diskati (diskati cel večer)*, *klošariti (klošariti po mestu)*, *samoohranjati se (dobro se samoohranjati)*.

Z vidika obraziljenja vezljivostnih semov se povečuje tudi uporaba glagolov tipa *zaasfaltirati, zamoralizirati, zamuzicirati, zmasakrirati*, kjer domača predpona obrazila ohranjajo samo faznost.

Literatura

- Apresjan, Jurij D., 1967: *Eksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola*. Moskva: Nauka.
- Apresjan, Jurij D., 21995: *Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskie sredstva jazyka. Izbrannye trudy tom 1*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.
- – 2000: *Systematic Lexicography*. Translated by K. Windle. New York: Oxford University Press.
- Bajec, Anton, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.
- Čermák, František, 1974: *Viceslovná pojmenování typu verbum – substantivum v češtině (Příspěvek k syntagmatice tzv. abstrakt)*. Slovo a slovesnost XXXV. 287–306.
- Daneš, František idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Filipec, Josef, Čermák, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Grepl, M., Karlik, P., 1986: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.
- Grepl, M. idr., 1987: *Mluvnice češtiny (3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- Helbig, G., Schenkel, W., 1969: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Kačala, J., 1982: *Sémantická štruktúra vety a obsah vety*. Jazykovedný časopis XXXIII/1. 3–10.
- – 1989: *Sloveso a sémantická štruktúra vety*. Bratislava: VEDA.
- Merše, Majda, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- Novak, France, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Pauliny, E., 1943: *Štruktúra slovenského slovesa (Štúdia lexikálno-syntaktická)*. *Spisy Slovenskej akademie vied a umení 2*. Bratislava.

- Sgall, Petr idr., 1986: *Úvod do syntaxe a sémantiky (Některé nové směry v teoretické lingvistice)*. Praha: Academia.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V* 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- Snoj, Jerica, 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Toporišič, Jože, 1965–1970: *Slovenski knjižni jezik I–IV*. Maribor: Obzorja.
- – 1967: *Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij*. JiS XII. 119–127.
- – 1980: *O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu BITI)*. *Linguistica XX*: In memoriam Milan Grošelj Oblata. 151–167.
- – 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS. 356.
- – 42004: *Slovenska slovnica*. Prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja. 684–685.
- Vidovič Muha, Ada, 1986: *Besedni pomen in njegova stiliska*. XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 79–91.
- – 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.
- – 1993: *Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom)*. SR XLI/1. 161–192.
- – 1997: *Razmerja med leksemi in homonimija*. Uvodna razprava k Slovarju slovenskih homonimov Júlie Bálint. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 7–16.
- – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Govorica slovarja. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Wierzbicka, Anna, 1972: *Semantic Primitives*. *Linguistische Forschungen* 22. Translated by A. Wierzbicka and J. Besemeres. Frankfurt: Athenäum Verlag.
- – 1996a: *Semantics Primes and Universals*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- – 1996b: *Jazyk. Kul'tura. Poznanie*. Moskva: Russkie slovari.
- Žic Fuchs, M., 1991: *Znanje o jeziku i znanje o svijetu (Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku)*. Zagreb.

Valency Primitives as Dictionary Realizations

Summary

The purpose of this paper is to present the valency primitives as the smallest semantic-expressional units, especially for the explanation of meanings in dictionaries. At the very beginning it is necessary to draw the distinction between the semantemes (the minimal distinctive units of meaning), which have no realizations of their own, i.e. cannot be expressed as a rule, and the so-called primitives (in this paper they are referred to as valency primitives), which occur as the core semantic-expressional units being capable of realizing their basic contents or meanings and semantic components. Valency semantemes (as categorical semantemes and at the same time

as integral/universal component parts of lexical meanings) can be realized through a specific type of valency primitives. In these cases the valency primitives function as semantic-syntactic equivalents – usually verbs as typical or basic representatives on the semantic level for individual valency groups, e. g. bivati, čutiti; govoriti/reči, misliti, gledati, hoteti, želeti; delovati, deti, vzeti, igrati (se); spreminjati (se); iti, hoditi. Sub-categorical semantemes as actant semantemes or as possible actant roles – also with regard to /in/definiteness, cause, the passive or the active voice – may be implicitly expressed through verbs, e.g. Dežuje, Sije, Češe (se), Pluži ceste, Stric čevljari, On rad jadra, or lexically realized as /valent/ complements: Dež gre/pada, Sonce sije, Češe (si) lase, Odstranjuje sneg s cest s plugom / Čisti ceste s plugom, or /modifying/ complements, e.g. /Sončno/ je, Stric dela /kot čevljar/, On rad pluže /z jadri/; it is the figurative use that typically provides for the so-called individual semantemes, e. g. Cvetje dežuje, Oči sijejo, Njegovo vedenje je sončno, Natakár je jadral med mizami / Oblak je jadral po nebu, etc.

In general it can be assumed that there is a systemic tendency in a language to express even the smallest basic semantic units (even categorical and non-categorical semantemes or meaning components, for example) – and in at least some of the cases these can be realized by semantic-expressional primitives.

By identifying all relevant semantic-syntactic components (including the valency semantemes, which are usually the same for the majority of meanings of a given verb) the general syntactic meaning can be determined. This meaning is usually the most typical and the most frequently used in terms of meaning and syntax. On the basis of prevailing or most typical valency semantemes, and consequently the syntactic meanings of a given verb, the obligatory semantic-syntactic valency pattern with predictable actant roles and corresponding actants is formed.

Andreja Žele, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2,
1000 Ljubljana
E-pošta: andrejaz@zrc-sazu.si